

ชุดความรู้ ๘ เอกสารโบราณ

อาจารย์มนัส สุขสาย ผู้ให้ข้อมูล ๒ พฤษภาคม ๒๕๕๐
วัฒน์ ศรีสว่าง เรียบเรียง

ต้นลาน

พืชใบเลี้ยงเดี่ยวตระกูลปาล์ม มีใบลักษณะเดียวกับใบตาล แต่มีขนาดกว้างและยาวกว่ามาก ในสมัยที่ยังไม่มีกระดาษ คนโบราณจึงนิยมนำมาเขียนด้วยเหล็กที่แหลมคม เรียกว่า "จาร" จากนั้นเช็ดด้วยน้ำมันยางผสมเขม่าไฟ ทำให้รอยขีดเขียนปรากฏเป็นเส้นสีดำชัดเจน มีความคงทนหลายร้อยปี เนื้อหาสาระที่จารลงในใบลานเมื่อหลายร้อยปีที่ผ่านมานั้น เป็นสิ่งที่มีคุณค่ามหาศาล เป็นหลักฐานที่ทำให้เราได้ทราบเรื่องราวในยุคก่อนๆ อย่างชัดเจน ทั้งด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม ตลอดจนสรรพวิชาที่ทำให้เราสามารถดำรงชีวิตรอดมาได้จนถึงปัจจุบัน ในชุดความรู้นี้จะนำเสนอวิธีการที่ปราชญ์โบราณนำใบลานจากต้นจนกระทั่งกลายเป็นเอกสารที่ล้ำค่า ดังต่อไปนี้

๑. การตัดใบลาน ตั้งแต่โบราณ การจะไปตัดใบลาน ต้องมีพิธีขอต่อรุกขเทวดาประจำต้นไม้ว่าจะนำไปบันทึกเรื่องราวในทางที่เป็นกุศล แล้วเลือกตัดใบที่ไม่แก่หรืออ่อนเกินไป

๒. ฉีกสันใบออก ตัดความยาวเพื่อไว้เล็กน้อย ปกติเอกสารใบลานมี ๒ ขนาด คือขนาดยาวประมาณ ๒๑ ถึง ๒๒ นิ้ว และขนาดครึ่ง (ประมาณ ๑๑ นิ้ว ที่เรียกว่าหนังสือก้อม) ความกว้างประมาณ ๑.๕ ถึง ๒ นิ้ว

๓. ใบลานที่ตัดมาใหม่จะมีความกว้างไม่เท่ากัน และไม่ตรง จึงต้องใช้ไม้ประกับทำด้วยเนื้อแข็งแบนเรียบ มีขนาดตามที่ต้องการ ประกบน้าหลังใบลานที่เรียงซ้อนกันประมาณ ๒๐ ถึง ๓๐ ใบ ชันให้แน่นด้วยสกรู จากนั้นใช้กบไสไม้แบบโบราณ ค่อยๆ ไสใบลานที่เกินด้านข้างไม้ประกับออกจนกระทั่งเรียบ จะได้ใบลานที่ตรงและมีขนาดเท่ากัน

๔. อุปกรณ์ตีเส้น (ตีเส้น) เป็นกรอบไม้มีขนาดเท่าเอกสารใบลาน ด้านหนึ่งซึ่งด้วยด้ายตามความยาวให้ตึง จำนวนเส้นและระยะห่างตามที่ต้องการ วิธีตีเส้น จะใช้น้ำมันยางผสมกับเขม่าไฟพอเหนียวๆ ชุบด้วยลูกประคบ เช็ดที่เส้นด้ายแต่พอเปียก จากนั้นวางให้เส้นด้านแนบกับใบลาน ใช้มือจับเส้นด้ายตึงขึ้นแล้วปล่อยให้ตีตกกลับไปกระทบใบลาน ก็จะได้เส้นตรงสีดำ ใช้เป็นแนวในการเขียนให้ตรงบรรทัด

๕. เหล็กจาร ความยาวประมาณ ๘ นิ้ว ด้ามทำจากไม้เนื้อแข็ง หวาย หรือระดับปรมาจารย์อาจทำจากงาช้าง ส่วนปลายที่ใช้จารนั้นฝังด้วยเหล็กแหลม ลับให้คมเรียบ

๖. ชุดรองกาย (คัตลอก) ประกอบด้วยไม้เนื้อแข็งเรียบ หุ้มด้วยผ้าเนื้อเรียบเป็นแผ่นรอง มีไม้ทึบสำหรับเสียบต้นฉบับ (ดูภาพประกอบ)

๗. วิธีจาร จะใช้หัวแม่มือข้างหนึ่งจับใบลานให้แนบกับแผ่นรอง ให้หัวแม่มือนั้นเป็นฐานรองเหล็กจารเพื่อความมั่นคงในการขีดเขียนตัวอักษร (แต่แต่ละคนอาจมีวิธีการที่แตกต่างกันแล้วแต่ความถนัด บางคนอาจนั่งกับพื้นแล้วรองเขียนกับขาที่นอนบน บางคนนั่งชันหัวเข่าแล้วรองเขียนกับขาก็มี)

๘. เมื่อจารเสร็จทั้งสองหน้า ตอนนี้จะยังมองไม่เห็นตัวอักษรชัด เป็นเพียงรอยขีดจางๆ บนใบลานเท่านั้น ต้องใช้น้ำมันยางผสมกับเขม่าไฟ (ดินหม้อ) ใช้ลูกประคบชุบส่วนผสมนั้นแล้วลูบไปตามความยาวของใบลาน ส่วนใหญ่จะลูบจากซ้ายไปขวา อย่าถูกลับไปกลับมา เพราะจะทำให้ใบลานหักได้ ลูบจนทั่วทั้งสองหน้า ปล่อยให้แห้งหมาดๆ บางครั้งอาจต้องลูบซ้ำอีกก็ได้ จากนั้นใช้ผ้าแห้งเช็ดคราบดำๆ ออกให้หมด เขม่าไฟจะลงไปอุดในร่อง เกิดเป็นตัวอักษรที่ชัดเจน มีอายุยาวนานนับหลายร้อยปี

๙. ทำเป็นผูก ด้วยการร้อยด้วยเชือก เรียกว่า "สายสนอง"

๑๐. ไม้ประกับ ใช้ประกบน้าหลังผูกใบลานซึ่งอาจจะมีหลายผูกแล้วแต่ความยาวของเรื่อง เพื่อรักษาสภาพให้คงทน ไม่ชำรุดง่าย เหมือนปกแข็งของหนังสือ อาจจะเป็นไม้เนื้อแข็งเรียบๆ หรือแกะสลักอย่างประณีตสวยงาม

๑๑. อุปกรณ์ห่อ อาจใช้ผ้าฝ้ายหรือผ้าไหมก็ได้ ตามความเชื่อแต่โบราณ เมื่อทอผ้าเสร็จหูกหนึ่งๆ จะแบ่งส่วนหนึ่งไปถวายวัดเพื่อใช้ในการห่อใบลาน ถือว่าได้บุญกุศล อีกอย่างหนึ่งที่เป็นอุปกรณ์ห่อใบลาน คือก้านของดอกหางสุนัข ซึ่งมีลักษณะกลมเรียบ ขนาดประมาณ

ใส่ปากกาถูกลิ้น และมีขนาดเท่าๆ กัน นำมาสานด้วยเชือกเล็กๆ เป็นผืนคล้ายเสื่อ ใช้มัดวนเก็บใบลานได้เป็นอย่างดี

๑๒. ไม้หน้า เป็นไม้ไผ่ขนาดประมาณหัวแม่มือ ยาวประมาณคืบถึงสองคืบ เหลาให้เรียวยาวลงด้านหนึ่ง จารึกชื่อเรื่องของผู้ใบลานชุดนั้นไว้บนไม้ ใช้เชือกยาวประมาณว่าสามารถพันรอบผูกใบลานได้ ๔ ถึง ๕ รอบ แล้วผูกปลายข้างหนึ่งกับไม้หน้า เวลาเก็บใบลานจะใช้เชือกพันรอบผูกให้แน่นพอควรแล้วใช้ไม้หน้าเสียบไว้ เป็นการระบุชื่อเรื่องของใบลานชุดนั้น

๑๓. เลขหน้าเอกสารใบลาน หน้าแรกบริเวณขอบด้านซ้ายจะระบุชื่อเรื่อง ส่วนเลขหน้าจะเขียนไว้ด้านหลังเสมอ อาจเขียนด้วยเลข ๑ ๒ ๓ หรือระบุด้วยอักษรตามหลักไวยากรณ์บาลี เช่น ก ข ค ... แต่ละตัวอักษรอาจแบ่งย่อยลงไปอีกตามสระ เช่น แผ่นแรก ก แผ่นต่อไป กะ กา กิ กี่ ... ก็ได้

๑๔. ขึ้นต้นเรื่องมักจะเป็นบทไหว้ครู และเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งคือ ผู้แต่งมักจะไม่ประกาศนาม ถือว่าเป็นการแต่งเพื่อบุญกุศลที่แท้จริง จึงไม่ต้องการชื่อเสียง ดังนั้นจึงมักหาชื่อผู้แต่งเรื่องต่างๆ ไม่ค่อยได้

การดูแลรักษา

๑. รักษาสภาพไม่ให้ฉีกขาดหักงอ ไม่ให้เปียกชื้น
๒. ห่อให้มิดชิด ปกติน้ำมันยางจะกันมอดได้
๓. เก็บในที่ไม่อับชื้น หรือในชอกมูมที่อาจถูกสัตว์หรือแมลงกัดแทะ
๔. ระวังสายสนอง เมื่อนานๆ ไปอาจขาด เมื่อแตกผูกแล้วจะค้นหาลำบาก
๕. เช็ดด้วยแอลกอฮอล์ประมาณปีละครั้ง (กรมศิลปากร)
๖. ผู้เรียบเรียงเคยใช้น้ำยารักษาเครื่องหนังเช็ดทำความสะอาด ปรากฏว่าทำให้ใบลานสะอาด ไม่กรอบ ตัวหนังสือชัดเจนขึ้น และมีกลิ่นหอม
๗. ในวัดมักจะมีสร้างหอพระคัมภีร์ หรือที่เรียกว่า หอไตร มีผู้เก็บที่เรียกว่า ผู้คัมภีร์ บางวัดสร้างไว้ในสระน้ำ เช่นหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ถือว่าเป็นหอไตรที่สวยงามที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย